

Peter Pavel Klasinc¹

IMPLEMENTATION OF ARCHIVAL AUXILIARY SCIENCES IN ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE

Abstract

Purpose: *When preparing the materials for the accreditation of the study program at the first Bologna level of Archival Studies (VS, graduate archivist), a group of archival experts proposed that the course Auxiliary Archival Science be included among the optional subjects of this study. We were led to this decision by the desire to provide future graduate archivists with as much knowledge as possible, which they will be able to profitably use either in archival professional work in professional archives or in the operation of archival services for creators of archival and documentary material.*

Methods: *In the research we used multiple methods to reach our goal, such as descriptive method, a summary method, an analysis method, a historical method, and an experiential method was also implemented.*

Results: *The results are reflected in the entire presentation of archival auxiliary sciences, which are defined mostly in historical literature, so we adapted and justified them as individual sciences in archival science, archival science and archival theory and practice.*

Conclusions: *Based on the decision regarding the importance of archival auxiliary sciences, we included the subject in the first-level study of Archival Studies at Alma Mater Europaea in the initial phase among the optional subjects. The experience so far has shown a lot of interest in this course among first-cycle students, and it has been found that interesting seminar assignments have also been created.*

Key words: *development, justification, definition, archival auxiliary sciences, knowledge, archival science*

1 Izr. prof. dr. Peter Pavel Klasinc, arhivski svetnik, predstojnik študijskih programov ARHIVISTIKE na AMEU – ECM.

IMPLEMENTAZIONE DELLE SCIENZE AUSILIARIE ARCHIVISTICHE NELLA TEORIA E NELLA PRATICA ARCHIVISTICA

Astratto

Scopo: *In sede di predisposizione dei materiali per l'accREDITAMENTO del corso di studio al primo livello di Studi archivistici di Bologna (VS, archivista laureato), un gruppo di esperti archivistici ha proposto di includere tra le materie opzionali di questo studio il corso di Scienze archivistiche ausiliarie. Siamo stati spinti a questa decisione dal desiderio di fornire ai futuri archivisti laureati quante più conoscenze possibili, che potranno utilizzare con profitto sia nel lavoro professionale archivistico negli archivi professionali sia nella gestione dei servizi archivistici per i creatori di documenti archivistici e documentari. Materiale.*

Metodi: *Nella ricerca di esperienze con situazioni simili in alcuni paesi del mondo, ci siamo basati sulle esperienze slovene, definite principalmente nella letteratura nel campo della storiografia come scienza storica ausiliaria. Perché abbiamo scoperto che gli archivisti hanno bisogno di tali scienze ausiliarie nella revisione professionale del materiale d'archivio nelle istituzioni archivistiche professionali. È un metodo che utilizza esclusivamente materiale d'archivio e processi di modifica.*

Risultati: *i risultati si riflettono nell'intera presentazione delle scienze ausiliarie archivistiche, che sono definite principalmente nella letteratura storica; quindi, le abbiamo adattate e giustificate come scienze individuali nella scienza archivistica, scienza archivistica e teoria e pratica archivistica.*

Conclusioni: *Sulla base della decisione relativa all'importanza delle scienze ausiliarie archivistiche, abbiamo inserito la materia nello studio di primo livello di Studi archivistici dell'Alma Mater Europaea nella fase iniziale tra le materie facoltative. L'esperienza finora ha mostrato molto interesse per questo corso tra gli studenti del primo ciclo, e si è riscontrato che sono stati creati anche interessanti incarichi seminariali.*

Parole chiave: *sviluppo, giustificazione, definizione, scienze ausiliarie archivistiche, conoscenza, archivistica*

IMPLEMENTACIJA ARHIVSKIH POMOŽNIH VED V ARHIVSKO TEORIJU IN PRAKSO

Izvleček

Namen: *Ob pripravi gradiva za akreditacijo študijskega programa na prvi bolonjski stopnji Arhivistika (VS, diplomiran arhivist) je skupina arhivskih strokovnjakov predlagala, da se med izbirne predmete tega študija vnese tudi predmet Pomožne arhivske vede. K tej odločitvi nas je vodila želja po posredovanju čim več znanja bodočim diplomiranim arhivistom, ki ga bodo ti lahko uporabili pri arhivskem strokovnem delu v profesionalnih arhivih ali pri sodelovanju arhivskih služb z ustvarjalci arhivskega in dokumentarnega gradiva.*

Metode: *V raziskavi je bilo uporabljenih več različnih metod za dosego cilja. Te so opisna metoda, metoda povzemanja vsebi, metoda analize, historična metoda, implementirana je bila tudi izskustvena metoda.*

Rezultati: *Rezultati se odražajo v celotni predstavitvi arhivskih pomožnih ved, ki so opredeljeni večinoma v zgodovinski literaturi, zato smo jih prilagodili in utemeljili kot posamezne vede v arhivski znanosti, arhivistiki ter arhivski teoriji in praksi.*

Zaključki: *Na podlagi pomembnosti arhivskih pomožnih ved smo predmet Pomožne arhivske vede uvrstili med izbirne predmete študijskega programa prve stopnje Arhivistika na Alma Mater Europaea – ECM.. Dosedanje izkušnje kažejo veliko zanimanja med študenti prve stopnje, hkrati pa smo ugotovili, da so pri tem predmetu nastale zanimive seminarske naloge.*

Ključne besede: *razvoj, utemeljitev, opredelitev, arhivske pomožne vede, znanje, arhivska znanost.*

1. UVOD

Arhivistika je dolgo veljala kot zgolj pomožna zgodovinska veda. Danes je arhivistika samostojna, akademska, multidisciplinarna in interdisciplinarna znanost, ki se kot arhivistika, arhivska znanost ter arhivska teorija in praksa ukvarja z vrednotenjem, s prevzemanjem, z urejanjem, s popisovanjem, z dolgoročno hrambo, z uporabo, z zagotavljanjem verodostojnosti in z vsemi drugimi procesi arhivske teorije in prakse v zvezi z arhivskim gradivom (Klasinc, 2019). S tem se je arhivistika osamosvojila kot samostojna znanost in dobila drugačen položaj, kot ga je imela kot zgodovinska pomožna veda. Arhivistika se je v razvoju arhivske znanosti, arhivistike ter arhivske teorije in prakse preoblikovala v samostojno znanost, ker je k temu vodila praksa, ki so jo usvajali tako slovenski kot tuji arhivisti (Klasinc, 2019a). Prav ta razvoj je utemeljil razmišljanje o pomožnih arhivskih vedah. Kot multidisciplinarna in interdisciplinarna znanost potrebuje arhivska znanost za obvladovanje vseh procesov, nanašajočih se na arhivsko in dokumentarno gradivo, številne pomožne vede, saj obravnava gradivo od njegovega nastanka, urejanja, vrednotenja, prevzemanja in popisovanja do arhiviranja na podlagi vseh predpisanih procesov, stopenj in standardov. Pomožne vede so torej sestavni del vsake znanosti. Ker sta arhivska znanost in zgodovina med seboj tesno povezani, si delita večino pomožni ved. Nesporna razlika je v tem, kako arhivske pomožne vede uporabljajo pri raziskovanju zgodovinarji in drugi uporabniki ter zakaj so pomožne arhivske vede pomembne za strokovno delo arhivistov in uvajanje rezultatov tega dela v arhivsko teorijo in prakso. Pri tem jih mora voditi »Age, quod agis«, kar pomeni »kar delaš, delaj dobro« (Klasinc, 2012a).

2. POMOŽNE ARHIVSKE VEDE V UČNEM NAČRTU TER UTEMELJITVE

Predmet Pomožne arhivske vede je bil na predlog skupine arhivskih strokovnjakov uvrščen med izbirne predmete študijskega programa na prvi bolonjski stopnji Arhivistika (VS, diplomiran arhivist) na AMEU – ECM. K tej odločitvi je vodila želja po posredovanju čim več znanja bodočim diplomiranim arhivistom, ki ga bodo le-ti lahko s pridom uporabili pri strokovnem delu v arhivih ali pri sodelovanju arhivskih služb z ustvarjalci arhivskega in dokumentarnega gradiva. Cilji predmeta so v temeljnih metodah izobraževanja in posredovanja novega znanja (Klasinc, 2012).

»Non vitae, sed scholae discimus.« – »Ne učimo se za šolo, ampak za življenje«, je sicer poznan moto, a pri pripravi gradiva za akreditacijo študijskega programa Arhivistike smo med utemeljitvami zapisali, da se arhivistika kot znanost ukvarja z vrednotenjem, s prevzemanjem, z urejanjem, s popisovanjem, z dolgoročno hrambo, z uporabo in z zagotavljanjem verodostojnosti arhivskega in dokumentarnega gradiva, zato študijski program nudi znanja za obvladovanje arhivskega in dokumentarnega gradiva od njegovega nastanka do urejanja, vrednotenja, prevzemanja, popisovanja, dolgoročne hrambe, uporabe in arhiviranja (Semlič Rajh in Novak, 2011). Pridobljena znanja, med katera sodijo tudi arhivske pomožne vede, bodo diplomantom Arhivistike omogočala celovito upravljanje arhivskega gradiva v različnih okoljih in z različnimi informacijskimi sistemi.

3. SEZNAM POMOŽNIH ZGODOVINSKIH VED

Zgodovinarji si pri proučevanju preteklosti pomagajo s številnimi veščinami, strokovnimi znanji in vedami, ki jim pomagajo odgovoriti na zastavljena zgodovinska vprašanja, utemeljena na zgodovinskih dejstvih. Med pomožne zgodovinske vede se uvrščajo (Stipišič, 1972):

- arhivistika – veda o urejanju in ohranjanju arhivskega gradiva (se je razvila v samostojno znanost);
- arhontologija – veda, ki preučuje vladavine;
- diplomatika – veda o kritiki tekstov oziroma analizi zgodovinskih dokumentov;
- epigrafika – veda o zgodovinskih napisih;
- faleristika – veda o vojaških činih in odlikovanjih;
- filatelija – veda o znamkah;
- filologija – veda o jezikih, ki so zapisani v zgodovinskih virih (se je razvila v samostojno vedo);
- genealogija – veda o rodbinskih povezavah oziroma drevesih družin;
- heraldika – veda o grbih;
- insigniologija – veda o predmetih, ki predstavljajo znamenja oblasti;
- ikonologija – veda o razlagi podob;
- kodikologija – veda o kodeksih;

- kronologija – veda o časovnem zaporedju zgodovinskih dogodkov in o pretvarjanju različnih časovnih enot oziroma koledarjev;
- metrologija – veda o merskih enotah in pretvarjanju med njimi;
- nobilistika – veda o plemiških nazivih;
- numizmatika – veda o denarju;
- paleografija – veda o pisavah;
- sfragistika – veda o pečatih;
- toponomastika – veda o krajevnih imenih;
- veksikologija – veda o zastavah.

4. POMOŽNE ARHIVSKE VEDE

Pomožne zgodovinske vede vključujemo tudi med pomožne arhivske vede, saj so potrebne za obvladovanje vseh procesov upravljanja z arhivskim in dokumentarnim gradivom – od njegovega nastanka, urejanja, vrednotenja, prevzemanja, popisovanja in arhiviranja v vseh procesih in stopnjah. Pomožne arhivske vede so za arhiviste pomembne predvsem pri njihovem strokovnem delu in pri uvajanju rezultatov tega dela v arhivsko teorijo in prakso. Področja pomožnih arhivskih ved so raznolika, zato jih implementiramo tako, da bodo ta znanja postala stvarnost. Z interpretacijo moramo doseči dojemanje, spoznavanje, razlago ter tolmačenje le-teh pri vseh postopkih arhivskega strokovnega in urejevalnega dela. S kontekstom obravnavanih vsebin razumno obdelujemo probleme glede uporabe specifičnih kompetenc ter strokovnih veščin, ki so potrebne za dobro opravljeno delo (Klasinc, 2016).

Dosežena konceptualnost pri strokovnem delu arhivistov se kaže v obvladovanju postopkov in procesov – od ideje, preko osnutka in zamisli, do realizacije. Konceptualnost mora biti operativna, strateška in odgovorna ter uporabna tudi v daljšem časovnem obdobju.

V nadaljevanju podajam posamezne pomožne arhivske vede, ki jih arhivisti uporabljajo pri svojem strokovnem delu. Drži, da vseh spodaj navedenih ved ni moč uporabljati v enaki meri in na vseh mestih, kjer imamo opravka z arhivskim urejevalnim delom.

4.1. ARHEOGRAFIJA

Arheografija ali egdotika (tudi kot del diplomatike) se ukvarja z izoblikovanjem standardnega izdajanja virov ter sodi med procese izobraževanja o diplomatiki. Stipešić (1972) navaja, da gre za izdajanje diplomatskih virov nekoč in danes.

Arheografija je torej veda o raziskovanju razvoja, teorij in metod objavljanja arhivskega gradiva kot virov za raziskave ter za druge uporabne namene, kot so dokazovanje pravic ali lastnine.

Egdotika je po definiciji posebna disciplina, ki se ukvarja s teorijo in prakso izdajanja zgodovinskih virov (arhivskega gradiva). Egdotika se kot pojem pojavlja v zadnjem času, čeprav se njene prve prakse pojavijo v carski Rusiji, kjer so zanj uporabljali enakovreden naziv arheografija že od leta 1831, ko je bila ustanovljena Arheografska komisija za izdajanje zgodovinskih virov. Dejstvo je bilo, da so velike količine gradiva, predvsem s področja diplomacije, povzročale težave pri odločitvah o tem, kaj je treba narediti z (arhivskim) gradivom in kako ga narediti bolj dostopnega za širok krog znanstvenikov. Odločiti se je bilo treba o tem, s katerimi tehnikami, oblikami, kompetencami in na kakšen način poenostaviti metode izdajanja. Osnovno vprašanje teorije in prakse egdotike je, kako nuditi raziskovalcem originalni tekst in ga narediti jasnega in razumljivega. Strokovnjaki si še danes niso povsem enotni o tem, na kakšne načine in metode se naj izdaja arhivsko gradivo. Tako v nekaterih državah vztrajajo na tradiciji, v drugih pa so celo podvrženi zahtevam posameznih izdajateljev oziroma založnikov.

Izdajanje listin načeloma sestoji iz točne transliteracije (transkripcije) teksta z vsemi posebnostmi, tudi z napakami, ali pa z interpretacijo, kar je točna predstavitev teksta, ki ga avtor zaradi jasnosti in razumljive vsebine prilagaja tako, da na primer razjasni vse kratice, uvede striktno pisanje velikih in malih črk ter tekst prilagaja moderni interpunkciji, pri čemer vsako besedo piše posebej (Bonin, 2015).

Ta raznolikost je torej prisotna, a vendar lahko sledimo štirim skupinam uporabe arheografike – egdotike, in sicer:

1. strogo znanstveno ali akademsko,
2. znanstveno, namenjeno širšemu krogu uporabnikov arhivskega gradiva,
3. šolsko,
4. tematsko (združeno po posamezni temi).

4.2. ARHONTOLOGIJA

Arhontologija je pomožna arhivska veda, ki raziskuje in proučuje vladavine oziroma politične ureditve, se pravi tiste dele družbe, ki upravljajo državo ali skupnost. Torej je veda o političnih sistemih, sistemih politike in vladanja ter je povezana s pravnim sistemom določene države, z ekonomskim in s kulturnim sistemom ali z drugimi družbenimi sistemi (Kos, 2012). Nesporno je, da politična ureditev določa razmerja med sprejemanjem zakonov, aplikativnim izvajanjem in kontrolo vladanja (zakonodajna, izvršna in sodna oblast).

Nekateri pojmi arhontologije, ki se pojavljajo v zvezi s politično in družbeno ureditvijo, so:

- absolutna monarhija – monarh je samovladar, ki predseduje državi in izvršilni oblasti;
- aristokracija – vlada pripadnikov več plemenitih rodov (v grščini aristos, kar pomeni odličnik, veljak);
- avtokracija – vladavina ene osebe, ki ni podrejena ne zunanjim pravnim omejitvam ne običajnim mehanizmom nadzora države s strani prebivalstva (na primer volitve).

Razumevanje politične ureditve, države in institucij je eno izmed osnovnih znanj arhivistov, ki brez tega praktično ne morejo opravljati strokovnega dela. Zgodovina inštitucij je eden temeljnih predmetov za opravljanje strokovnega izpita za arhivista in je tudi v predmetniku študija arhivistike in dokumentologije na AMEU – ECM.

4.3. DIPLOMATIKA

Diplomatika je znanost, ki se ukvarja z raziskovanjem listin (dokumentov, diplom, ukazov, imenovanj, ...) ter jim s kritičnimi metodami potrjuje avtentičnost in njihovo vrednost kot zgodovinski vir. Kot pomožna arhivska veda ima pomembno vlogo, saj ima jasno določen obseg in predmet raziskovanja in preučevanja. Listine so kot uradni zgodovinski dokumenti zanesljiv vir, saj poleg vsebine prinašajo podrobne opise krajev in informacije o nastanku. Pojem listina spremljamo kot element od srednjeveških pisarn do uradno izdanih listin kot dokumentov moderne dobe, ki danes nastajajo tudi v digitalni obliki.

Diplomatika je nastala kot posebna zahteva po kritični obravnavi listinskega gradiva, ki je zelo pomembno za raziskovanje najstarejše zgodovine katerega koli naroda, pokrajine, kraja ali ustanove. Listina je zapisana kot dokaz o določenem pravnem ali drugem postopku in je sestavljena na predpisan način, s čimer je zajamčena tudi njena verodostojnost.

Definicije o listinah imajo vsaj tri osnovna izhodišča:

- a. Listine morajo biti pisane z roko.
- b. Vsebina listin mora biti izključno pravni akt, ki ni omejen samo na področje splošne politične zgodovine, saj lahko vsebuje podatke za gospodarsko, družbeno, pravno, kulturno ali za kakšno drugo zgodovinsko raziskavo nasploh.
- c. Oblike listin morajo slediti pogojem o celovitosti, ki so predpisani v mnogih navodilih, od katerih so nekatera zelo stara in so bila značilna za pisarne na dvorih, v samostanih, na zemljiških posestih, v srednjeveških mestih in podobno.

Pomen listin se je razvijal od prvih začetkov v zgodnjem srednjem veku, ko so bile namenjene samo za cesarske privilegije, medtem ko so od renesanse namenjenepredvsem označevanju svečanih dogodkov. To so listine, ki so jih izdajali visoki predstavniki oblasti, fevdalci, vladarji, kralji, papeži, župani, opati in podobno. Tako osnovno funkcijo ima listina še danes. Osebe, ki so jim bile listine namenjene, so se imenovali destinatorji. Ti so listine hranili v svojih arhivih, medtem ko se danes v glavnem hranijo v javnih arhivih.

Diplomatika se torej ukvarja z ugotavljanjem verodostojnosti listin, saj je znano, da so mnoge listine ohranjene le v prepisih (knjiga kopij), ki so dostikrat na prvi pogled povsem verodostojne, na žalost pa so nekatere sestavljene (palimpsest) ali enostavno ponarejene. Vendar tega ne smemo posploševati. V renesansi so se začeli razvijati sistemi za kritično oceno listin, na osnovi katerih so lahko dokazovali, da je listina ponarejena ali sestavljena iz več listin, prepisana ali kako drugače neizvirna (Stipišič, 1972, 139–167).

Palimpsest je listina ali stran rokopisa (kodeksa), iz zvitka ali knjige, s katere je bilo besedilo spraskano ali sprano, da jo je bilo mogoče uporabiti za nov zapis. Razloga za to sta visoka cena pergamenta in drugih podlag za pisanje ter gospodarnost, da se ponovno uporabi vse, kar je mogoče. Beseda palimpsest izhaja iz latinske besede palimpsestus, ta pa iz starogrške besede *παλίμψηστος* oziroma

palimpsestos, ki pomeni (ponovno) spraskano ali postrgano. Grški izraz je sestavljen iz besed ψάω oziroma psáo– ostrgati in πάλιν oziroma pálin – ponovno, se pravi »ostrgano za ponovno rabo«. Pergament je izdelan iz živalskih kož in je bolj trajen od papirja ali papirusa, zato je večina znanih palimpsestov prav iz pergamenta. V zahodni Evropi je bil pergament priljubljen zlasti po 6. stoletju. S pergamenta so besedilo sprali z mlekom in ovsenimi otrobi. Sčasoma so se na njem pojavili ostanki prvotnega pisanja, kar je znanstvenikom omogočilo razbrati prvotno besedilo, imenovano spodnje besedilo (scriptio inferior) in ga razvozlati. Najbolj dragoceni so palimpsesti, prepisani v zgodnjem srednjem veku.

O listinah je treba posebej zapisati nekaj o njihovih značilnostih. Glede na vsebino so listine zelo različne in imajo bogat tekst s pomembnimi podatki. Ponavadi se pričnejo z »Jaz ..., po milosti edinega Boga« (v latinščini: Gratia Dei), v nadaljevanju pa so navedene države, regije, zemljiška posestva in podobno. Uvodni del se imenuje intitulacija (v latinščini: intitulatio), nato je navedena vsebina, ki je zelo raznolika in se navezuje na situacijo oziroma namen izdajanja listine. Ob zaključku je naveden avtor ali več avtorjev ter priča ali več prič. Praviloma sta zapisana tudi datum in kraj izdaje listine. Avtor in priča ali priče listino opremijo z enim ali več pečati (Otorepec, 1981).

Listine so najpomembnejše gradivo vsakega arhiva. Število listin v arhivih se razlikuje in jih je lahko tudi več kot deset tisoč. Materialno varovanje listin pomeni velik izziv za arhive, saj so zapisane na treh ali štirih materialih (Mlinarič, 1979). Pri listinah je poleg pisne podlage treba posebno pozornost nameniti materialom, s katerimi je tekst napisan (različna črnila, tuši in podobno), in miniaturam, ki so zanimive po obliki, vsebini ter obarvane z mnogimi barvami in podobnimi nanosi. Listine se morajo hraniti v prostorih, kjer so ugodni mikroklimatski pogoji, in v primerni tehnični opremi (škatlah), kar so pogosto individualni formati, odvisni od velikosti listine in pečata ali več pečatov. Listine so lahko tudi zvite v tako imenovane zvitke v obliki valja (v latinščini: rotulus). Hramba teh je lahko zelo problematična, ker se ob uporabi vedno znova odvijajo in zavijajo, tudi če so primerno tehnično opremljeni.

Z izumom tiska je prišlo na področju diplomatike do velikih sprememb, saj so bile tiskane listine dane na uporabo večjemu številu bralcev. Velik razvoj diplomatika doseže v 17. stoletju, ko so bile v tridesetletni vojni (1618–1648) uni-

čene mnoge listine, na osnovi katerih so katoličani in protestanti dokazovali lastništvo zemljiške posesti. Z Vestfalskim mirom leta 1648 je bilo predpisano, da se morajo na osnovi starih listin urediti vsa sporna lastniška vprašanja. Zaradi tega so nastale mnoge ponarejene listine, ki so bile vzrok dolgoletnih sporov, v katerih so zahtevali znanstveno analizo listin, ki je razkrila, katere listine so ponarejene in katere originalne. To obdobje se je imenovalo listinska vojna (*bella diplomatica forensia*).

V Franciji se je v tej dobi pojavila znanstvena listinska vojna (*bella diplomatica litteraria*), za katero je dal povod D. Papebroch (1628–1714), ki je v svoji razpravi o resnici in laži listin iz dobe Merovingov in Karolingov, ki so jih izdali benediktinci, in so objavljene v seriji »Delo svetnikov« (*Acta Sanctorum*), proglasil za ponarejene. Benediktinec J. Mabillon (1632–1707) je v delu »Diplomatika v šestih knjigah« (*De re diplomatica libri sex*, 1681) prvič uporabil besedo diplomatika v smislu nove vede o preučevanju listin.

Brez poznavanja elementov diplomatike si ne moremo predstavljati resnega arhivskega strokovno urejevalnega dela, zato je njena uporabnost pri razumevanju in urejanju ter popisovanju arhivskega gradiva zelo velika.

4.4. DOKUMENTOLOGIJA

Dokumentologija (v slovenskem knjižnem jeziku beseda še ni razpoznavna) je sestavni del arhivistike in je veda, ki se ukvarja z upravljanjem dokumentov v njihovem celotnem življenjskem ciklusu; to pomeni od nastanka dokumenta, preko njegove uporabe, reševanja in vzdrževanja do trajnega ali občasnega arhiviranja, ne glede na kontekste (besedilo, v katero spada obravnavani del teksta, sobesedilo), formate (klasični ali digitalni zapis) ali na vse mogoče načine zapisov.

Magistrski študij na Alma Mater Europaea – ECM nosi naslov Arhivistika in dokumentologija, kjer je možno spoznati osnove dokumentologije, kakor tudi vsebine s področja standardizacije in upravljanja z dokumenti, konserviranja in restavriranja dokumentarnega gradiva, vrednotenja (valorizacije) dokumentarnega gradiva, kakor tudi varstva dokumentarnega gradiva v izrednih razmerah.

Dodiplomski program, prva stopnja po Bologni, z naslovom Arhivistika na Alma Mater Europaea – ECM, prinaša znanja o teoretičnih osnovah dokumentologije in o metodah ter postopkih dela z dokumentarnim gradivom pri valoriziranih

ustvarjalcih, kakor tudi znanja glede upravljanja z dokumenti in glede modelov upravljanja z dokumenti pri ustvarjalcih (Klasinc, 2012).

Z dokumentologijo imajo arhivisti opravka predvsem pri vrednotenju dokumentarnega gradiva z namenom določanja arhivskega gradiva. Pri tem poznavanje arhivskega gradiva ni dovolj, ampak je nujno potrebno razumevanje in dobro poznavanje dokumentarnega gradiva, ki je količinsko bolj obsežno in raznoliko.

4.5. FALERISTIKA

Faleristiko lahko štejejo za pomožno arhivsko vedo, čeprav ji je bližje umetnostnozgodovinska veda, ker raziskuje in proučuje odlikovanja (medalje in druge oznake časti) glede na njihovo zgodovino, pomen, namembnost, zunanji opis in izgled. Izvor besede faleristika je iz latinske besede *phalerae*, ki označuje medaljo, ki so jo zaslužni rimski veterani nosili na prsih.

Ukvarja se tudi s pojasnjevanjem predpisov in statotov o podeljevanju ter pravili o nošnji odlikovanj. Kot samostojna veda se je okoli leta 1937 oddvojila iz numizmatike in heraldike. Pri urejanju in popisovanju arhivskega gradiva se z odlikovanji srečamo ob ohranjenih odločitvah (listinah) o podelitvah (Laslo, 1995).

4.6. FILATELIJA

Filatelija je aktivnost proučevanja znamk, ki vključuje razprave o oblikovanju, izdelavi in uporabi poštnih znamk. Filatelija se v vsakdanjiku pogosto napačno enači z zbiranjem znamk. Zbiranje znamk je prostočasna dejavnost, ki ni nujno povezana s študijem in raziskovanjem poštnih znamk. V vsakem primeru je poznavanje temeljnih filatelističnih znanj nujno potrebno vsakemu zbiralcu poštnih znamk. Za proučevanje so najpomembnejši: motivi na znamkah, papir, prepoznavni tisk, lepilo, barve in žigi (Ivanuša, 2008).

Z znamkami, skupaj s kuvertami in drugimi oblikami ovitkov, na katere so prilepljene znamke, se pogosto srečamo pri arhivskem urejevalnem delu, zato ne moremo zanikati uporabnosti te vede pri razumevanju in urejanju ter popisovanju arhivskega gradiva. Res je, da se filateliji v arhivih ne posveča dovolj pozornosti, saj kuverte z znamko nimajo značaja arhivskega gradiva in se pri odbiranju po navadi uničijo.

Poštna znamka je potiskan kos papirja z označeno vrednostjo. Ena od glavnih značilnosti poštne znamke je perforacija, ki omogoča lažje in hitrejše ločevanje

posamezne poštne znamke s prodajne pole. Povezanost med vedami je neizogibna, akre se kaže tudi v tem primeru, ko se filatelija in sfargistika prepletata. Namreč, kuverte so opremljene z žigi ali pečati, ki so uradni znaki organa in vsebujejo določeno besedilo kot dokaz pristnosti in verodostojnosti; hkrati je tudi priprava s kovinskim negativom določenega znaka, navadno okrogle oblike. **Štampiljke** so največkrat pravokotne oblike z gumijastim negativom določenega znaka. S pečati na kuvertah, ki so v uporabi zadnjih 180 let, se na žalost ukvarjamo zelo (Guštin, 2024).

4.7. FILIGRANOGRAFIJA

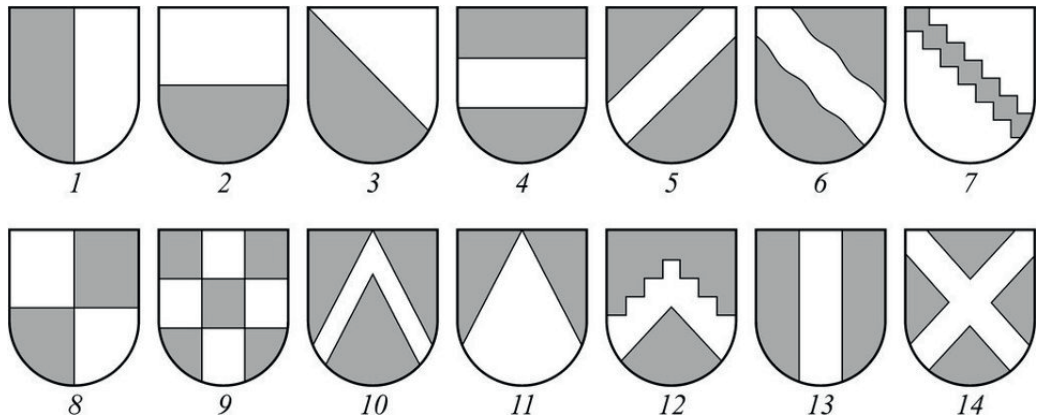
Filigranografija je veda o obdelavi in nastanku vodnih znakov (Wasserzeichen) na papirju. Vodni znaki in pisne podlage so pomembne za poznavanje zgodovine papirnic (Stipišič, 1972, 227). Ugotavlja se avtentičnost (verodostojnost) dokumenta (na primer denar). Razlikovati je treba suh odtisnjen žig, navadno na papirni podlagi.

4.8. HERALDIKA

Heraldika je pomožna arhivska veda, ki raziskuje nastanek in razvoj grbov, pravila njihovega sestavljanja ter zgodovinski razvoj grbov. Heraldika je v začetku samo opisovala (blazonirala) grbe. Čeprav so se grbi začeli uporabljati že konec 12. stoletja, se je šele leta 1240 pojavilo prvo delo s področja heraldike avtorja Konrada von Mure z naslovom »Nemški ščit« (Clipeus Theutonicorum). Zanimanje za heraldiko se je na Slovenskem pričelo konec 16. stoletja, ko se pojavijo prvi grbi in rodoslovne študije. Pogledati je treba tovrstno avstrijsko literaturo.

Grboslovje ali heraldika je torej pomožna arhivska veda, ki se ukvarja z nastankom, razvojem in izdelavo grbov. Grb je v evropski tradiciji simbolna podoba, ki predstavlja določeno osebo, družino, rodbino, lahko je simbol mesta, organizacije, društva ali države. Izvor grbov sega v srednji vek, ko so si vitezi pobarvali ščite, da so dosegli večjo prepoznavnost (Ćirić, 1983). Za grbe so predpisane določene oblike (okrogle, prišiljene ali v obliki romba) in barve (dovoljene so rdeča, modra, zelena, črna, zlata, srebrna in bela).

Slika 1: Vrste ščitov z opisi

1. Ščit, pravokotni; 2. Ščit, vodoravni; 3. Ščit, poševni; 4. Ščit, prostor v sredini; 5. Ščit postrani – desno; 6. Ščit valoviti –levo; 7. Ščit nazobčani – levo; 8. Ščit na štiri polja; 9. Ščit na šahovsko – devet polj; 10. Ščit – rože; 11. Ščit – lijak; 12. Ščit – stopnišče; 13. Ščit – stolp; 14. Ščit Andrejev križ.

Prvi enostavni grbi so se pojavili leta 1150, ko se je na ozemlju današnje Francije začel gotski stil, medtem ko je drugod po Evropi neokrnjeno vztrajal romanski stil. Čas tega, za heraldiko najpomembnejšega sloga, v splošnem zamejujemo z letnicama 1150 in 1500. Heraldično simbolična dokumentiranost istovetnosti je v svojem bistvu torej izvorno gotška barvno slikovna sporočilnost.

4.8.1. EPIGRAFIKA

K heraldiki prištevamo tudi epigrafiko, ki obravnava napise na trdih podlagah (na primer kamen) in jo prištevamo k pomožnim arhivskim vedam. Raziskuje in razlaga napise na različnih trdih trajnih materialih; poleg kamna tudi les, kosti, steklo, marmor, kovine in podobno. Epigrafika je tesno povezana s paleografijo (proučevanje pisav), numizmatiko, a tudi z arheologijo in drugimi pomožnimi zgodovinskimi vedami (Lovenjak, 2005). Epigrafika ima lastne metode raziskovanja in proučevanja za razliko od na primer arheologije, ki je v neposrednem kontaktu z najdbami. Epigrafika pojasnjuje napise na predmetih, reprodukcijah ali v literaturi (Kos, 2012). Iz literature so znane kitajske pismenke, zapisane na kosti, ali vklesan napis na kamen v Emoni (Ljubljana) iz leta 14, ki pojasnjuje, da sta cesarja Avgust in Tiberij mestu namenila večjo donacijo (verjetno) za gradnjo obzidja. Znan je kovanec partskega kralja Artabana III. iz kovnice v Ektabani (Iran). Na reverzu (hrbtni strani) kovanca je sedeč lokostrelec z napisom »Kralj kraljev Arsak, dobrotnik, pravičnež, vzvišeni, prijatelj Grkov«. Poznan je nagrobnik iz metala z epitafom (posvetilom) oziroma s podatki o pokojnemu. Naj-

bolj poznan je napis na Titovem slavoloku v Rimu z napisom »Senat in rimsko ljudstvo, božanskemu Titu, sinu božanskega Vespazijana, Vespazijanu Avgustu«. Slavolok so zgradili kmalu po smrti rimskega cesarja Tita Flavija leta 81 v spomin nanj in na njegovo veliko zmago med velikim judovskim uporom leta 70. Epigrafike ne srečamo pogosto pri arhivskem urejevalnem delu, ne moremo pa zanikati njene uporabnosti pri razumevanju in urejanju ter popisovanju arhivskega gradiva.

4.9. GENEALOGIJA

Genealogija pomeni prikaz razvoja določenih pojavov od njihovih nastankov do zadnje stopnje. Je pomožna arhivska veda, ki se glede na arhivsko gradivo ukvarja z raziskavami izvora, razvoja in razvejanja posameznih plemiških pa tudi navadnih družin (Bishop, 2008).

Že v antičnem Rimu so premožnejše družine višjega sloja plemičev izdelovale rodoslovne knjige o svojem, pogosto lažnem ali celo božanskemu izvoru. Genealogija se je kot disciplina močno razvila v srednjem veku, ko je bilo po kanonskem pravu prepovedano sklepanje zakonov med osebami določene stopnje sorodstva, s pomočjo genealogije so tudi fevdalci dokazovali svojo plemiško poreklo in s tem pridobljena fevdalna pooblastila. Zato so bile na dvorih uvedene posebne rodoslovne knjige, na primer v Angliji že v 14. stoletju. Fevdalci so za svoje potrebe izdelovali genealoške table (rodovnike), na katerih so pogosto izmišljeno prikazovali poreklo in razvejano drevo njihovih družin. Na takih tablah so starši prikazani v koreninah, otroci, vnuki in naslednji rodovi pa na vejah – ena veja je predstavljala eno sorodstvo. Take table so lahko vstopne (ascendentne), kadar so starši v koreninah, ali izstopne (descendentne), kadar so starši na vrhu drevesa. Tabla s genealoškim drevesom družine Drašković se hrani v Hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu na Maroličevem trgu in je zanimiva, ker ima prikazane portrete rodbine Drašković. Genealoška tabla je lahko vodoravna ali okrogla. Fevdalne rodoslovne knjige in genealoške table nudijo pomembne podatke za politično, gospodarsko in družbeno zgodovino srednjega veka in kasneje. Genealogija se je kot znanost s svojo specifikom in posebnimi metodami razvila šele v 18. stoletju (Hawlina, 2008).

Rodoslójve ali genealogija proučuje in zasleduje družinsko poreklo, kar vključuje imena živih in preminulih sorodnikov, zakonske zveze in odnose. Z uporabo pi-

snih in ustnih virov pridemo do družinskega drevesa. Beseda genealogija je nastala iz dveh starogrških besed: družina oziroma rasa in teorija oziroma znanost. Pomeni iskanje prednikov oziroma raziskovanje družinske zgodovine. Rodoslovje je univerzalni fenomen, ki ga najdemo v vseh obdobjih in pri vseh narodih – od najenostavnejših do komparativnih kompleksnih oblik.

Ne samo rodoslovci tudi uradne institucije (sodišča, upravne enote, občine, ...) se pogosto obračajo na pristojne arhive pri iskanju prednikov, predvsem v smislu premoženjsko-pravnih zadev, dedovanja in urejanja zemljiškoknjižnih razmerij.

4.10. HISTORIČNA TOPOGRAFIJA

Pri urejanju arhivskega gradiva se arhivisti najpogosteje srečajo z nazivi krajev – toponimi (mesta, vasi, naselja, zaselki, trgi, gradovi, dvorci), ledinskimi imeni, oronimi (hribi), hidronimi (vodotoki) in podobnim poimenovanjem, ki je lahko drugačno od današnjega. Vir za pripravo zgodovinskega pregleda imen krajev ter tovrstne raziskave je arhivsko gradivo, predvsem listine, urbarji, računske knjige, notarski zapisi, zemljiške knjige, katastri, ... Strokovno znanstvena dela, ki obravnavajo zgodovinske preglede poimenovanj krajev, se imenujejo *historična topografija* (Kosi et al., 2016). Za arhiviste so zanimivi »Orts repertoriji«, posebej za *historično Štajersko* in *Koroško*, ter druga tovrstna pomagala.

Resno urejanje arhivskega gradiva ni mogoče brez obvladovanja elementov *historične topografije*, ki se uporablja predvsem pri razumevanju in popisovanju gradiva.

4.11. INSIGNIOLOGIJA

Insigniologija je pomožna arhivska veda, ki se ukvarja z raziskovanjem in proučevanjem znamenj oblasti, časti, dostojanstva ali položaja (krona, žezlo, vojaški čini in podobno). Kraljeve insignije so žezlo, krona in kraljevo jabolko. **Škofovske insignije** so škofovski prstan ter križ na verižici imenovan pektoral, škofovska palica in mitra. V sodobnih oboroženih silah so insignije oznake čina, položaja v vojaški hierarhiji ter enote. Uniforma je standardizirano oblačilo, ki ga nosijo pripadniki neke organizacije med opravljanjem dela v vojski, policiji. Poznamo tudi posebne delovne ali šolske uniforme in podobno.

Na primer Švicarska garda je majhna, vrhunsko specializirana oborožena sila Vatikana, zadolžena za varovanje papeža, apostolske palače in vhodov v Vatikan. Ustanovljena je bila 22. 1. 1506 s prihodom 150 švicarskih najemnikov v Vati-

kan. Je najmanjša in ena izmed najstarejših oboroženih sil na svetu. Sestavlja jo skupina vrhunsko usposobljenih najemniških vojakov, vezanih na švicarsko in vatikansko zakonodajo. Švicarski gardisti dajejo videz nekega drugega obdobja – najpogosteje jih vidimo oborožene z meči in helebardami, ki služijo predvsem ceremonialnim namenom in turistični atraktivnosti. Uniforme za gardiste izdeluje vatikanski krojač in so narejene individualno za vsakega gardista posebej.

Insigniologije sicer pogosto ne srečamo pri arhivskem strokovnem delu v smislu urejanja arhivskega gradiva. Njena uporabnost je v razumevanju časa in prostora, v katerem je arhivsko gradivo nastalo in je tako v veliko pomoč pri izdelavi popisov arhivskega gradiva (Dionysopoulos in Milanović, 2023).

4.12. KODIKOLOGIJA

Kodikologija je pomožna arhivska veda, ki se ukvarja s procesi nastanka rokopisov, predvsem srednjeveških kodeksov, različnih vsebin in oblik, pri tem pa ne proučuje dejanskih vsebin dokumentov. Danes je povezana predvsem s paleografijo.

Srednjeveški kodeksi so bili izdelani iz prepognjenih in vezanih ali sešitih listov pergamenta, podobno kot časopis, zato je novo besedilo praviloma zapisano pravokotno na prvotno besedilo. Kodeks, beseda izvira iz latinščine (codex) in pomeni blok lesa oziroma knjiga, je ročno pisana knjiga, ki je nastala v času med pozno antiko in novim vekom. Kodeks označuje razvojno stopnjo med papirusom, pergamentom ter tiskano knjigo in je neposredni prednik oziroma prototip knjige. Naredili so ga tako, da so prepognili liste, jih na pregibu zvezali ter jih zaščitili s platnicami. Listi so bili popisani z obeh strani (Diringer, 1982; Roberts in Skeat, 1983; Hurtado, 2006).

4.13. KRONOLOGIJA

Kronologija je pomožna arhivska znanost o merah za čas in opredeljevanju preteklih obdobij. Teoretska (matematična, astronomska) kronologija se ukvarja z osnovnimi časovnimi merami ali enotami, kot so dan, mesec, leto, stoletje, ki so odvisne od periodičnih gibanj nebesnih teles (Zemlje, Lune in Sonca). Uporabna zgodovinska kronologija se ukvarja z različnimi sestavinami opredeljevanja časa, ki se pojavljajo pri nekaterih narodih (Kos. 2012). Je pomembna kot pomoč pri urejanju arhivskega gradiva, ker omogoča pravilno datiranje preteklih dogodkov in potrjevanje njihovega zaporedja v ohranjenih zgodovinskih virih.

Kronologija preučuje dogodke v času s poudarkom na razvrščanju zgodovinskih dogodkov na časovni trak in primerjanje istih dogodkov na podlagi različnih koledarjev oziroma sistemov za merjenje časa. Tako na primer kronologist ugotavlja, v katero leto po judovskem, muslimanskem, gregorijanskem ali julijanskem koledarju spada zgodovinski dogodek (Kos, 2012).

4.14. METROLOGIJA

Metrologija ali meroslovje je veda o merjenju, ki vključuje vse teoretske in praktične aspekte merjenja. Ukvarja se z metodami merjenja fizikalnih velikosti ter ustvarjanjem in vzdrževanjem etalona kot opredmetene mere, merilne naprave, referenčnega materiala ali merilnega sistema, katerega namen je, da definira, realizira, ohranja ali reproducira eno ali več vrednosti veličin, tako da se uporabi kot referenca (Kos, 2012). Poznamo primarne, sekundarne in delovne etalone. Fizikalne velikosti primerjamo z razvojem in izdelavo merilnih naprav (merilne naprave, sistemi in pribori). Zanimive so analize rezultatov meritev. Metrologija se kot veda pojavlja od 18. stoletja naprej in je danes razvita v meroslovne znanosti, ki so našle svoje mesto v mnogih drugih znanostih, v katerih se uporabljajo in izvajajo meritve. Delimo jih na teoretične, praktične in zakonsko opredeljene meritve.

V definicijah o metrologiji zasledimo multidisciplinarno kategorizacijo v kvantitativnem (količinskem) in kvalitativnem (vsebinskem) pojavu pri vseh dejavnostih, dogodkih in stanjih. Mnogi opisi ali ocene mer so danes pogosto izven priznanih sistemov, vendar kljub temu služijo potrebi količinske in vsebinske uporabe (Stišišić, 1978).

Mednarodni sistem merilnih enot je označen s SI in ima več skupin, iz česar je razvidno, da mnoge ne moremo meriti z osnovnimi merilnimi elementi. Ti merilni instrumenti predstavljajo osnovo za delovanje na primer ekonomije, povsod drugod pa so kot osnova točnosti, preciznosti, poštenosti in korektnosti pri izmenjavi informacij, proizvodov, uslug in denarja. Arhivisti se pri urejanju arhivskega gradiva srečujejo z več opisi mer za količino, dolžino, težo. Pomagajo si lahko s primerno literaturo, ki jih od starih mer pripelje do sodobnih.

4.15. NOBILISTIKA

Nobilistika, je pomožna arhivska veda, ki se ukvarja z raziskovanjem in preučevanjem nazivov. Naziv stoji pred imenom in kaže na izobrazbo oziroma družbeni položaj nosilca naziva. Nazivi so lahko strokovni (doktor arhivskih znanosti ali

magister arhivistike in dokumentologije, inženir, profesor, akademik, ...) ali nazivi za plemiče in njihove plemiške nazive (knez, grof, princ, baron, markiz, ...) ali pa samo nakazujejo zakonski status (na primer gospod, gospa, gospodična) (Kos, 2012). Nazivi se navadno krajšajo in le v redkih primerih pišejo v celoti.

Zanimivi so nazivi v katoliški cerkvi:

- dekan (vodja dekanije, upravne enote katoliške cerkve, ki obsega več župnij);
- diakon (pripravnik za duhovniški poklic, nosilec zadnjega reda pred mašniškim posvečenjem);
- kardinal (visoki dostojanstvenik, ki ga imenuje papež po lastni presoji in izbiri; praviloma so kardinali tisti, ki vodijo zadeve vatikanske države in celotne Cerkve);
- metropolit (predstojnik upravne enote katoliške cerkve, ki obsega nadškofijo in podrejene škofije);
- monsignor (častni naziv duhovnikov, škofov in nadškofov, ki ga podeljuje papež);
- opat (predstojnik samostana);
- prelat (visok cerkveni dostojanstvenik z vodstveno funkcijo, zlasti škof ali opat; lahko tudi naziv za zelo zaslužnega duhovnika);
- prošt (naslov za cerkvenega dostojanstvenika, navadno tistega, ki navzven zastopa kapitelj – zbor duhovnikov ali redovnikov v stolni ali drugi odličnejši župniji).

Nobilistike ne srečamo pogosto pri arhivskem urejevalnem delu, ne moremo pa zanikati njene uporabnosti pri razumevanju in urejanju ter popisovanju arhivskega gradiva.

4.16. NUMIZMATIKA

Numizmatika je pomožna arhivska veda, ki raziskuje in proučuje denarna telesa, kot so novci, bankovci in žetoni, in jo pogosto povezujemo s hobijem zbiranja starega denarja. Numizmatika se namreč ne ukvarja z denarjem kot merilom neke vrednosti, ampak s predmeti, torej denarnimi telesi, ki to vrednost nosijo, ter raziskuje, proučuje, popisuje in opisuje njihove snovne, likovne in sporočilne lastnosti.

Začetki moderne numizmatike segajo v 18. stoletje in sovpada s proučevanjem denarnih teles na našem ozemlju. Tako je zgodovinar Schönleben na osnovi najdb antičnih kovancev dokazoval lokacijo rimske Emone. Obsežno numizmatično zbirko je imel Janez Vajkard Valvasor na gradu Bogenšperk.

V Slovenskem prostoru lahko pri urejanju arhivskega gradiva naletimo na številna denarna telesa. Med njimi je vredno omeniti:

- Sesterc – rimski kovanec, ki se je označeval s HL in se je uporabljal kot standardna obračunska enota. En denarius je bil sprva vreden 25 sestercov. Veliki zneski so se zapisovali v tisočih sestercih. Znan je rimski sesterc iz leta 103 s podobo cesarja Trajana in Circusa Maximusa v Rimu.
- Tolar, taler, thaler je znan avstrijski srebrnik, ki je bil v uporabi od začetka 16. stoletja do 19. stoletja. Srebrni kovanec so prvič skovali leta 1518 na Češkem v kraju Jáchymov oziroma Joachimsthal (nemško Thal – dolina). Kovanec se je imenoval Joachimsthaler (»izdelek doline svetega Joahima«). Pozneje se je ime skrajšalo na Thaler, nato Taler in kot tako prešlo v večino evropskih jezikov (češko in slovensko tolar, švedsko daler, italijansko tallero, angleško dollar). Tolar je bil zelo priljubljen po vsej srednjeveški Evropi. Na avstrijskem tolarju iz leta 1632 je bila podoba cesarja Leopolda.
- Beneški dukat je bil zlat kovanec s težo 3,49 g, od tega 3,44 g čistega zlata. Leta 1284 ga je dal kovati beneški dož Giovanni Dandolo (1280–1289). Kovanec je poznan tudi pod italijanskim imenom zecchino (zecca pomeni v italijanščini kovnica – cekin po slovensko). Kovali so ga v skoraj nespremenjeni kvaliteti in teži do konca Beneške republike leta 1797. V 16. stoletju je bil najpomembnejša denarna enota v Svetem rimskem cesarstvu. Razširjen je bil po vsem svetu in velja za najbolj stabilno valuto vseh časov. Dukate so kovali tudi na Madžarskem, v Firencah, na Nizozemskem, v Skandinaviji in srebrne dukate v Dubrovniški republiki. Znan je dukat iz 14. stoletja s podobo Kristusa in svetega Marka.

Pri arhivskem urejevalnem delu in pri popisovanju arhivskega gradiva se srečamo tudi z numizmatiko, zato ne moremo zanikati njene uporabnosti pri razumevanju in urejanju ter popisovanju arhivskega gradiva (Davies, 1996).

4.17. PALEOGRAFIJA

Paleografija je pomožna arhivska veda, ki raziskuje in se ukvarja s proučevanjem starih pisav, z njihovim razvojem, branjem, razumevanjem in datiranjem. Paleografija raziskuje osnovne tahigrafske sestavine, kratice ali abbreviature, ločevalne diakritične znake, številke, instrumente ter materiale, ki so se uporabljali pri pisanju, ter opredeljuje delo posameznih pisarn, skriptorijev. Proučuje tudi zuna-

nji izgled rokopisov (črnilo, ilustracije, vezavo, ...). Pomembna je, ker se ukvarja s pisnimi viri in se povezuje s številnimi drugimi vedami (umetnost, literatura, arhitektura, pravo, ...).

Paleografi se poslužujejo komparativnih metod, kar pomeni, da primerjajo podobnosti, razlike in oblike pisav; na primer pisavo nedatiranega dokumenta primerjajo z elementi v pisavah listin, ki so datirane, in so značilni za določeno časovno razdobje ali področje.

Resno raziskovanje paleografije se je pričelo v 17. stoletju zaradi potreb moderne, kritične historiografije. Vzrok za to je dala publikacija D. van Papebrocha, v kateri je dokazal neavtentičnost nekaterih listin iz obdobja Merovingov in Karolingov, ki so bili v lasti benediktinskega samostana St. Denis pri Parizu. V zvezi s tem je nastalo monumentalno delo francoskega benediktinca J. Mabillona (1632–1707) »O diplomaciji« (1681), v katerem je bil narejen prvi poskus klasifikacije tipov latinske pisave. Zaradi tega velja Mabillon za ustanovitelja latinske paleografije. Leta 1708 je B. de Montfaucon predstavil proces razvoja grške pisave v delu »Grška paleografija«, kjer je opredelil izvor in razvoj grške književnosti in s tem dal naziv novi znanosti – paleografiji. Novo obdobje v razvoju raziskovanja paleografije predstavlja delo S. Maffeia (1675–1755), v katerem je predstavil bogato rokopisno gradivo kapitolske knjižnice v Veroni.

Končni razvoj paleografije je bil dosežen šele v 19. stoletju, ko so se pričele uvažati nove metode in tehnični pripomočki – predvsem fotografija. Tedaj so bile ustanovljene posebne paleografske ustanove in šole; na primer École des chartes v Parizu, ustanovljen leta 1882, ki deluje še danes.

Mnoge napise in bogate zapuščine različnih pisarn (skriptorijev) zasledimo tudi na področju slovanskih držav, kjer srečamo rokopise in listine napisane v različnih tipih latinice, glagolice in cirilice.

V Sloveniji govorimo, da se je slovenska pisava razvila iz grške, preko latinice, karolinške minuskule in drugih evropskih pisav do današnjih oblik. Ob tem opozorimo na slovenske zapise pred naselitvenim časom, etruščanske in drugih napise, kot so tisti na negovski čeladi ter zapise na arheoloških spomenikih in srednjeveških listinah. Okoli tristo let se je v slovenskem prostoru uporabljala bohoričica. V njej sta med drugimi pisala France Prešeren in Anton Slomšek. Ljudevit Gaj je začel širiti svojo verzijo črkopisa, ki uporablja šumnike in v kateri pišemo

še danes. Gajica se je dokončno uveljavila, ko jo je Bleiweis začel uporabljati v svojih Kmetijskih in rokodelskih novicah.

Prav je, da na koncu poglavja o paleografiji spomnimo, da so Brižinski spomeniki najstarejši znani ohranjeni zapisi v slovenščini in najstarejši latinični zapis v katerem koli slovanskem jeziku. Nastali so pred letom 1000. Odkrili so jih leta 1807 v Bavarski državni knjižnici v Münchnu. Vezani so v pergamentni zbornik, ki je leta 1803 prišel v bavarsko knjižnico iz samostana v Freisingu. Zapisani so v zvrsti latinice, ki se je uporabljala v stoletjih po Karlu Velikem in se imenuje karolinška minuskula. Med tremi zapisi sta dve spovedi in pridiga o grehu in pokori. Ta spomenik slovenske pisave zahteva posebno razpravo.

Brez paleografije si ne moremo predstavljati resnega arhivskega urejevalnega dela, zato je njena uporabnost pri razumevanju in urejanju ter popisovanju arhivskega gradiva zelo velika (Stipišič, 1972, 3–136).

4.18. SFRAGISTIKA ALI SIGILOGRAFIJA

Sfragistika ali sigilografija, v slovenščini pečatoslovje, je pomožna arhivska znanost, ki raziskuje nastanek, izdelavo, razvoj in uporabo pečatnika in pečata, njuno zgodovinsko pravno vrednost, kakor tudi umetnostnozgodovinsko in izvedbeno stanje.

Sfragistika strokovno raziskuje funkcijo, vrsto, tip, material, obliko in barvo pečata, napise ter ikonografijo pečata. Prvi poznani pečati se pojavijo v starem veku, okoli leta 3500 pred našim štetjem, na področju najstarejših civilizacij v Mezopotamiji, v dolini reke Ind in v Egiptu. Iz teh krajev so pečati prišli do Grkov in nato do Etruščanov in Rimljanov. Jasno je, da so že v 5. stoletju od Rimljanov prakso uporabe pečatov prevzeli Germani ter od njih drugi evropski narodi. Kljub temu da so se zelo zgodaj pričeli uporabljati pečatniki in pečati, so se znanstvene raziskave njihove uporabe, pravne vrednosti in drugih tovrstnih elementov pričele relativno pozno. Pečati so se na tekstih cerkvenih dokumentov začeli pojavljati v 12. in 13. stoletju. Med prve strokovnjake, ki so se začeli ukvarjati pravno veljavnostjo pečatov, prištevamo pionirja sfragistike kot znanstvene discipline Konrada von Mure iz 13. stoletja, ki je v svojem delu »O umetnosti sestavljanja listine« (Summa de arte prosandi) v letih 1275 ali 1276 pisal tako o pravnih vidikih pečatov kakor tudi o umetniških in tehničnih izvedbah. Ker je

bila sfragistika dolgo časa pod okriljem diplomatike, so prve raziskave potekale znotraj te discipline oziroma vede in diplomatiki se moramo zahvaliti za napredek pri raziskovanju pečatov in razvoju sfragistike kot samostojne discipline – vede. Sfragistiki se dolgo časa ni namenjal večje pozornosti, saj je bilo med 14. in 17. stoletjem tiskanih samo nekaj pomembnejših del, kot so Olivier de Wree: »Pečati flandrijskih grofov« (Sigilla comitum Flandriae) in Theodor Hoepingk: »O starih in novih pravilih pečata« (De sigillorum prisco et novo jure, 1675). S sfragistiko se je ukvarjal in jo raziskoval oče moderne diplomatike J. Mabillon, medtem ko je leta 1709 Johann Michael Heineccius napisal pomembno delo »Zgodovinska razprava o starih pečatih Germanov in drugih narodov« (De veteribus Germanorum aliarumque nationum sigillis... syntagma historicum). V začetku 19. stoletja, ko je leta 1805 nastalo delo G. Praya »Zgodovinska razprava o pečatih madžarskih kraljev in kraljic« (Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae), je bila sfragistika že utemeljena kot samostojna znanstvena veda.

H. Grotefend je v delu »O sfragistiki« (Über Sphragistik) leta 1875 postavil temelje za proučevanje pečatov. Kasneje sledimo vrsti avtorjev tako v Nemčiji, Angliji, Franciji, Italiji in drugod, ki so veliko pozornosti posvetili sfragistiki. Omenimo naj Pietra Sello in njegovo delo »Pečati iz Vatikanskih arhivov« (I sigilli del'Archivio Vaticano, I–VI).

Povezavo arhivistike in sfragistike zasledimo v časopisu Archivum, ki je namenjen razpravam o arhivistiki, arhivski znanosti ter arhivski teoriji in praksi. V njem najdemo tudi vrsto člankov o sfragistiki. Prav tako je Komisija za sfragistiko pri Mednarodnem arhivskem svetu (ICA v Parizu) leta 1990 objavila »Mednarodni sfragistični slovar« (Vocabulaire international de la sigillographie). Od bibliografskih del vezanih za sfragistiko je pomembno delo Eckarta Henninga in Gabriele Jochums z naslovom »Bibliographie zur Sphragistik« iz leta 1995, ki navaja obširno tovrstno literaturo iz Nemčije, Avstrije in Švice.

Sfragistika je v evropskih državah doživela svoj razvoj leta 1960, ko je bil z nalogo zbiranja, predstavljanja in objavljanja pečatov in pečatnikov ustanovljen Mednarodni odbor za sigilografijo v Stockholmu.

S sfragistiko oziroma pečatoslovjem se pogosto srečamo pri arhivskem urejevalnem delu, zato ne moremo zanikati uporabnosti te vede pri razumevanju in urejanju ter popisovanju arhivskega gradiva.

4.19. VEKSIKOLOGIJA

Veksikologija ali zastavoslovje je novejša pomožna arhivska znanost, ki raziskuje nastanek, razvoj in uporabo zastav skozi stoletja. Velja opozoriti, da obstaja razlika med zastavami in prapori. Pred leti je bila veksikologija lahko del heraldike, semiotike (znamenjeslovja), sociologije, politologije ali psihologije. Izraz veksikologija je leta 1957 prvi uporabil ameriški znanstvenik Whitney Smith, ustanovitelj in dolgoletni ravnatelj Centra za raziskovanje zastav s sedežem v Winchesteru (ZDA). Veksikologija raziskuje tudi razvoj izdelave modernih zastav in s tem pokriva področje uporabne umetnosti, estetike in dizajna.

Z besedo veksiloidi označujemo like in simbole zastav, ki so se pojavili že v dobi antike, in sicer z nazivi veksila, flamula in labara. V srednjem veku so zastave uporabljale posvetne in cerkvene ustanove, in sicer z izrazom gonfan, oriflame ali kot prave zastave, imenovane baner (v slovenščini prapor, v hrvaščini banderij, v nemščini Banner, v italijanščini bandiera).

V novem veku zastave vse splošno uporabljajo države, vojne čete in plemiške družine, cehi, mesta, samostani in podobno. Vse to se odraža v obstoju različnih vrst zastav in zastavic imenovanih standart, guidon, penon, kornet, ... Nacionalne zastave v Evropi so nastajale od sredine 19. stoletja, predvsem od obeh velikih revolucij leta 1848 naprej.

V modernem času zastave doživljajo razcvet, saj so poleg grbov postale glavno obeležje vsake posamezne države, pokrajine, mesta, različnih ustanov, podjetji, društev in podobno. Tako se zastave konvencionalno delijo na državne, civilne, vojne in pomorske. Osnovni deli zastave so zastavni list ali zastavno polje, kopje in včasih zastavna vrstica. Zastave so lahko enobarvne, dvobarvne in večbarvne, razdeljene na vodoravna polja ali polja, usmerjena pod kotom. Na zastavi je lahko grb. Za njihov opis se morajo upoštevati posebne oznake.

Od leta 1969 naprej deluje Mednarodna federacija veksikoloških združenj (Fédération internationale des associations vexillologiques), katere članica je tudi Heraldica Slovenica. Federacija je zadolžena za ustvarjanje in razvoj znanj o zastavah vseh vrst, njihovih oblikah in funkcijah ter znanstvenih teorij in principov, utemeljenih na teh spoznanjih. (ARS, 2024)

Državna zastava je eden od državnih simbolov in jo izobešamo, kadar želimo poudariti identifikacijo – pripadnost državi. Zastavoslovje skuša pri oblikovanju

zastav uveljaviti načela enostavnosti, simbolnosti, preglednosti in drugačnosti. Slovenska zastava se uporablja od leta 1991, ko je Slovenija postala samostojna in neodvisna država. Poglobljena besedila o slovenski zastavi so dosegljiva na spletni strani Heraldica Slovenica².

4.20. TOPONOMASTIKA

Toponomastika je prisotna v več vedah in znanostih. Kot taka se stopenjsko razvršča med zgodovino, geografijo in jezikoslovje, saj proučuje izvor in pomen krajevnih imen, imenovanih toponimi. Poleg zgodovine je tesno povezana z etnologijo, s kartografijo ter z onomastiko, ki je termin za imenoslovje na splošno. Delimo jo na štiri velike skupine, in sicer na imensko, krajevno, stanovsko in skupino vzdevkov.

Praktična naloga toponomastike je transkripcija zemljepisnih imen oziroma zapis črk določene pisave s črkami druge pisave, na primer transkripcija kitajskega naziva glavnega mesta 北京 – Beijing – Peking ali Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec, Villach – Beljak, Thessaloníki – Solun, Warszawa – Varšava, ... Znano je mnenje, ki ga je o toponomastiki zapisal Henrik Tuma, da gre za »vedo, polno napačnih nazorov. Gre za opredeljevanje kraja po imenu in imena po kraju« (vom Bruck in Bodenhorn, 2009).

5. POMOŽNE ARHIVSKE VEDE IN VZPOREDNE VEDE KOT POMOČ PRI UREJANJU ARHIVSKEGA GRADIVA

K pomožnim arhivskim vedam moramo vzporedno navesti tudi področji, brez katerih si strokovnega dela v arhivih v zadnjih letih ne predstavljamo več: pravo (arhivsko pravo) in informatika (informacijske tehnologije v arhivih, digitalizacija, umetna inteligenca).

Pravo, ne samo arhivsko pravo, ampak predpisi in zakoni, so podlaga za delovanje države, institucij in ne nazadnje tudi posameznih ustvarjalcev. Njihovo poslovanje opredeljujejo statuti, odloki, pravilniki, uredbe, ..., ki so pomemben vir informacij o posameznem ustvarjalcu. Arhivisti brez poznavanja teh težko ovrednotijo dokumentarno gradivo ustvarjalcev. Po drugi strani pa arhivsko pravo predpisuje delovanje arhivske službe.

2 Več <https://heraldica-slovenica.si/>.

Informatika, ki bliskovito prodira v vsako poro moderne družbe, je vse bolj prisotna tudi v arhivski znanosti. Zadnja leta zasledimo, da se na večini strokovnih in znanstvenih konferenc ter v strokovni in znanstveni literaturi odpirajo vprašanja umetne inteligence, digitalizacije, avtomatizacije ... v arhivistiki. Pri tem ne smemo pozabiti, da se v arhivih – tako v javnih, kot tudi pri ustvarjalcih – še vedno hranijo velike količine arhivskega gradiva v papirnati obliki. Moramo priznati, da je informatika izredno olajšala delo arhivistov. Če se ozremo trideset let nazaj, ko so arhivski strokovni delavci arhivsko gradivo popisovali na pisalni stroj, smo danes s pomočjo informacijske tehnologije odprli arhivsko gradivo širši javnosti. Pri tem imam v mislih Virtualno arhivsko čitalnico (VAČ), kjer so dostopni popisi arhivskega gradiva celotne Slovenske arhivske javne službe.

6. ZAKLJUČEK

Identifikacija arhivskih pomožnih ved je nov koncept znotraj arhivske stroke in arhivske znanosti. Kot je bilo poudarjeno v začetku, vsaka znanost za svoj obstoj potrebuje pomožne vede. V prispevku smo izpostavili le nekaj pomožnih arhivskih ved, saj se z arhivistiko, kot multidisciplinarno in interdisciplinarno znanostjo, povezujejo številne vede. Čeprav daje članek ogromno podatkov in se poglavja mnogokje prepletajo, so pomožne arhivske vede uporabne pri arhivskem strokovnem delu.

Poudarjam, da so znanja s področja arhivskih pomožnih ved tista, ki v prvi vrsti arhivistom pomagajo pri njihovem arhivskem strokovnem delu, tj. vrednotenju dokumentarnega gradiva ter urejanju in popisovanju arhivskega gradiva. Prispevek sicer jasneje opredeljuje predvsem pomožne arhivske vede, s katerimi arhivisti pridobivajo dodatna in obvezna znanja pri strokovni obdelavi predvsem starejšega gradiva. Seveda je razlika med urejanjem zgodnjerednjeveških dokumentov, listin na pergamentu ali še kakšni drugi podlagi. Te listine zahtevajo vrsto specifičnih strokovnih znanj, ki so navedena v tem besedilu, pri čemer je treba posebej poudariti, da k navedenim temam sodi tudi znanje o materialnem varovanju in dolgodobnem vzdrževanju arhivskih dokumentov. Glede na situacijo ima skoraj vsak arhiv vsaj nekaj najstarejšega, najpomembnejšega gradiva, ki ga predstavljajo listine.

Danes se sicer kar pogosto ukvarjamo z digitalizacijo, umetno inteligenco in raznimi informacijskimi rešitvami, ki jih glede na poslovanje z arhivskim in dokumentarnim gradivom arhivisti tekoče spremljamo. Zavedati se moramo, da se

bodo k obravnavanim pomožnim arhivskim vedam v bodočnosti priključile še vede o avtentičnosti, varnosti, dostopnosti do digitaliziranega gradiva oziroma do gradiva, ki je nastalo v digitalni obliki in se v tej obliki tudi hrani za bodoče rodove. Arhivske pomožne vede se bodo torej razvijale na osnovi teh, ki so podane v tem prispevku.

SEZNAM LITERATURE

- Arhiv Republike Slovenije (ARS). (2024). Zastavoslovje – veksilogija. Pridobljeno na <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/Arhiv-RS/Evidenca-javnih-simbolov/Veksilogija.pdf> (dostop 14. 2. 2024).
- Bishop, R. (2008). „In the Grand Scheme of Things: An Exploration of the Meaning of Genealogical Research“. *Journal of Popular Culture*, 41 (3), 393–412.
- Bonin, Z. (2015). Učno gradivo za arhivistiko. Koper: Fakulteta za humanistične študije.
- Ćirić, M. (1983). *Heraldika*. Beograd: Univerzitet umetnosti.
- Davies, G. (1996). *Chronology of Money 1900 - 1919*. Cardiff: University of Wales Press.
- Guštin, V. (2024). Poštna zgodovina na Slovenskem. Filatelistična zveza Slovenije. Pridobljeno na <https://fzs.si/postna-zgodovina-na-ozemlju-slovenije/> (dostop 14. 2. 2024).
- Dionysopoulos, N. L. in Milanović, V. D. (2023). *Georgi Mitrofanović's Fresco Composition with Representations of Medieval Rulers in the Southern Apse of the Hilandar Refectory*. Priština: Filozofski fakultet Pristina.
- Diringer, D. (1982). *The Book Before Printing: Ancient, Medieval and Oriental*. New York: Courier Dover Publications, New York.
- Hawlina, P. (2008). *Rodoslovni priročnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Hurtado, L. W. (2006). *The Earliest Christian Artifacts: Manuscripts and Christian Origins*. Cambridge.
- Ivanuša, A. (2008). *Čar filatelije*. Maribor: Ruslica.
- Klasinc, P. P. (2019). Archival science - today. *Atlanti +*, 29(1), 10–18. Pridobljeno na <https://journal.almamater.si/index.php/atlantiplus/issue/view/18> (dostop 2. 2. 2024).

- Klasinc, P. P. (2019a). Archival science in storms. *Atlanti*, 29(2), 8–17. Pridobljeno na <https://journal.almamater.si/index.php/Atlanti/issue/view/25/PDF2902> (dostop 2. 2. 2024).
- Klasinc, P. P. (2012). Aktualni problemi arhivske teorije i prakse kod nas i u svetu - danas. V: L. Budać (ur.), *Zbornik radova sa Savetovanja Društva arhivskih radnika Vojvodine, Zrenjanin*, 19-20. septembar 2011. (str. 11–23). Novi Sad: Društvo arhivskih radnika Vojvodine.
- Klasinc, P. P. (2012). Arhivistika za registrature. *Arhivska praksa*, 15(2012), 75–86.
- Klasinc, P. P. (2012a). Študij arhivistike in dokumentologije na drugi stopnji po Bolonji : (nova in dopolnilna znanja za arhivsko strokovno delo v profesionalnih arhivih in arhivskih službah pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva) = The study of archivistics and documentology on master-level degree (Bologna) : (the new and knowledge for archival work in professional archives and archival services at creators of archival and documentary records). *Zapisi (Požarevac)*, 1(1), 13–19.
- Klasinc, P. P. (2016). Študij arhivistike, study of archivistics. V: M. Hartman (ur.), *Doksis 2016 by Media.doc : zbornik*, (str. 107–114). Ljubljana: Media.doc.
- Kos, D. (2012). Pomožne zgodovinske vede [Študijsko gradivo]. Koper: Fakulteta za humanistične študije.
- Kosi, M., Bizjak, M., Seručnik, M. in Šilc, J. (2106). *Historična topografija Krajske (do leta 1500)*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Laslo, A. J. (1995). *A Glossary of Terms Used in Phaleristics: The Science, Study, and Collecting of the Insignia of Orders, Decorations, and Medals*. Albuquerque: Dorado Publishing.
- Lovenjak, M. (2005). Študijsko gradivo za predmet epigrafika. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Mlinarič, J. (1979). Opremljanje in hramba listin. V *Arhivi '79, Posvetovanje o opremi arhivskih skladišč in arhivskega ter registraturnega gradiva*. Maribor: Organizacijski odbor posvetovanja.
- Otorepec, B. (1981). Srednjeveški pečatniki iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani. *Kronika*, 29(3), 250–254.
- Roberts, C. H. in Skeat, T. C. (1983). *The Birth of the Codex*. New York - Cambridge: Oxford University Press, New York — Cambridge.

- Semlič Rajh, Z. in Novak, M. (2011). Nekateri aktualni problemi slovenske arhivske terminologije. V Z. Bonin in M. Vogrin (ur.), Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov; 25. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, (str. 87–96). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Semlič Rajh, Z., Šabotić, I., Šauperl, A. (2013). Znanstvenoraziskovalno delo v arhivistiki: značilnosti uporabe dveh raziskovalnih metod. V S. Tovšak (ur.), Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (str. 125–144). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.
- Stipišič, J. (1972). Pomočne povijesne znanosti u teoriji i praksi. Zagreb: Školska knjiga Zagreb.
- Virtualna arhivska čitalnica. (s. d.). Pridobljeno na <https://vac.sjas.gov.si/vac/userhelp/aboutVAC> (dostop 25. 2. 2024).
- Vom Bruck, G. in Bodenhorn, B. (eds). (2009). An Anthropology of Names and Naming (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

SUMMARY

Archival science has evolved from an auxiliary historical science into an independent, academic, multidisciplinary, and interdisciplinary science. As a multidisciplinary and interdisciplinary science, archival science needs many auxiliary sciences to master all processes with archival and documentary material from its creation, editing, evaluation, acquisition, inventory to archiving in all prescribed processes and stages and standards. Auxiliary sciences are therefore an integral part of every science. There is an undeniable difference in the ways in which archival auxiliary sciences are used by historians and other users when researching archival material, and why auxiliary archival sciences are important for archivists, especially for their professional editing work and in introducing the results of this work into archival theory and practice. Many auxiliary historical sciences are also included among the auxiliary archival sciences because they are necessary for mastering all processes of managing archival and documentary material in all processes and stages. Auxiliary archival sciences are important for archivists especially in their professional work and in introducing the results of this work into archival theory and practice. The fields of auxiliary archival sciences are diverse, so we implement them in such a way that these skills become

a reality. Through interpretation, we must achieve perception, familiarization, description, and interpretation of those in all procedures of archival professional and editorial work. The fact is that just as archival science is developing on a daily basis, auxiliary archival sciences are also improved regularly.

Typology: 1.02 Review article